

Karel Thein

ARISTOTELÉS O LIDSKÉ PŘIROZENOSTI

Od myšlení k anatomii

Praha (Filosofia) 2017, 359 str.

Theinova práce, jakkoli je pečlivá a komplexní, nechce být encyklopedií Aristotelovy antropologie, sleduje spíše určitou linii Aristotelova myšlení naznačenou podtitulem knihy. Soustředí se „od myšlení k anatomii“ přitom nevyjadřuje chronologické uspořádání Theinova výkladu – to je spíše opačné, vede od anatomie k rozumu –, nýbrž logicko-ontologický sled: rozum je v Aristotelově pojetí finální příčinou, z níž lidská tělesná anatomie vyplývá a na jejímž základě je pochopitelná.

Autor nejprve objevným způsobem osvětluje dějinné předpoklady Aristotelovy filosofie člověka. Uvádí různé významy antického termínu „mikrokosmos“, jehož chápání u Aristotela pak odlišuje především od představ Platónových. Člověk jakožto mikrokosmos podle Platóna svým myšlením zrcadlí kosmické pohyby. S tím, jak autor upozorňuje, pak souvisí platónský předpoklad, že je lidský rozum látkové povahy (byť „z neznámého druhu látky“, 60; srv. 65).¹ Uskutečňuje se místním pohybem, jenž látkovost předpokládá: „Obepíná-li duše světa tělo světa a její pohyb je přirozeně kruhový, stejným způsobem obíhají i kruhy lidského rozumu uvnitř hlavy“ (65–66). Podle Theina pak Aristotelés sice rozum od tělesných struktur oddě-

lí (70), avšak přebírá platónský „motiv rozumového myšlení jako příčiny, která určuje tělesný tvar člověka“ (62).

„Vzpřímený lidský postoj“ je podle Aristotela „důsledkem lidské fyziologie, jejímž celkovým účelem je ... usnadnit člověku samu činnost zvanou myšlením“ (88). V tomto duchu Thein tematizuje různé další rysy lidské tělesnosti, např. pohlavnost (vztahující se ke strukturám pospolitosti; 104–120) či význam rukou: ruce „se stávají tím, co umožňuje promítat myšlení do širokého spektra lidských činností“ (123). Takové činnosti jsou pak „krystalizací lidského života do názorně uchopitelných tvarů, jež dávají smysl právě v lidském světě, který utvářejí“ (127). „Tělesná struktura“ člověka má tedy dvojitý smysl: je předpokladem myšlení i jeho realizace v lidském jednání (129).

Otázka, v jakých ohledech tělesnost umožňuje naše myšlení, se týká především smyslovosti, o které Thein široce – a někdy dosti spletitým způsobem – pojednává na téměř stovce stránek svého textu (133–231). Mezi pěti smysly náleží jistě prvenství hmatu. Autor usiluje o „záchranu“, tj. o přijatelné objasnění prazvláštní Aristotelovy teze, že je člověk nejrozumnějším živočichem díky nejpřesnějšímu hmatu (*De an.* II,9,421a22–23). Propojení mezi jemností hmatu a rozumem se Thein pokouší „sestrojit“ upozorněním, že orgán chuti, která je druhem hmatu, totiž jazyk (spolu se stavbou ústní dutiny), je zároveň i nástrojem řeči (156–157).

Z vnitřních smyslů Karel Thein probírá především „společný smysl“ a fantazii. Dovolím si upozornit, že

¹ Čísla v závorkách odkazují na paginaci recenzované monografie.

Aristotelés ve skutečnosti neříká, že by byl společný smysl schopností, „kterou vnímáme tím, že vidíme a slyšíme“ (tak překládá Thein na str. 159 Aristotelův výrok z *De somn.* 2,455a). Společný smysl není tím, co je vnímáno. Je spíše schopností, „kterou (člověk) vnímá, že vidí a slyší“ – tak je třeba překládat citovaný řecký obrat (ἡ καὶ ὅτι ὁρᾷ καὶ ἀκούει αἰσθάνεται), zájmeno je v dativu instrumentálním, nikoli v akuzativu. S odvoláním na totéž místo Thein i později Aristotelovi přisuzuje tvrzení, že společný smysl vnímáme (163), nicméně na téže straně hovoří správněji o tom, že Aristotelés na společný smysl „usuzuje“ (jako na zdroj bohatosti vněmů). Každopádně platí, že filosofova zpětná reflexe není totéž co smyslové vnímání.

Smysly, včetně fantazie, mají podle Aristotela sídlo v srdci; smyslové představy jsou neseny krví (183–187). Thein promýšlí na jedné straně fyziologickou povahu fantazie a netotožnost představ s míněním, na druhé straně však i diskursivní úlohu představivosti, potažmo její vztah ke chtění (196–231). Představa sice nemůže být pravdivá ani mylná tak jako mínění, Thein však naznačuje, že může být pravdivá, resp. mylná, pokud motivuje volby, jež vedou, resp. nevedou k dosahování našich faktických cílů, nebo pokud tvoří pozadí našich pravdivých či nepravdivých mínění (197–199).

Fantazie je pak nejen nezbytnou podmínkou rozvažování, ale sama je v určitých svých funkcích jakoby typem myšlení (220). V tomto duchu Thein zdůrazňuje, že je v případě tělesných bytostí od procesu myšlení neoddělitelná (223): i když myšlení od představivosti pojmově oddělujeme,

nelze obě schopnosti oddělit v jejich činnosti (226). Kromě diskursivního myšlení, jež se neděje bez představ, tedy ani bez fyziologie, lze nicméně člověku přisoudit i teoretické rozumové poznání (tj. uchopování „principů myšlení“ a „jednoduchých předmětů“, 236), které v jistém smyslu od tělesnosti „oddělitelné“ je (221, 239–241).

Pokusím se nyní nastínit, v čem se Theinova interpretace rozumu liší od převládajících verzí scholastického aristotelismu, které též ovlivnily zrod novověkých racionalismů. Podle latinských aristoteliků (nechám-li stranou středověké „averroisty“) je rozum duševní mohutností, která je člověku vrozena (jde o schopnost neuplatňující se tělesným orgánem, pročež má rozumem nadaná duše od počátku duchovou povahu).

Naopak v Theinově interpretačním pohledu rozum není vrozenou kvalitou, jež by v nás od počátku „skrytě“ existovala a byla přítomna nezávisle na svém (následném) rozvinutí a činném uplatnění. Aristotelický rozum je totiž podle Theina třeba ztotožnit až se samotnou rozumovou činností (234, 261–262). Zdá se tedy, že podle autora Aristotelés tvrdí, že se rodíme nejen bez užívání rozumu, ale i bez rozumu. Ten se v nás následně „objevuje“, postupně jej nabýváme, a to nejen na základě nezbytného „rozvrhu těla“, ale teprve až díky učení a bohatým zkušenostem (249, 251–253). Autor pak cituje Aristotelovo tvrzení, že rozum „není ve skutečnosti ničím, dokud nemyslí“ (οὐθέν ἐστιν ἐνεργεῖα τῶν ὄντων πρὶν νοεῖν, *De an.* III,4,429a22–24). Na „myšlené formě“ tak podle Theina závisí „veškerá skutečnost“ rozumu (257).

Opravdu veškerá? Theinův překlad uvedeného výroku se mi nezdá výstižný. Aristotelés zde neříká, že rozum předtím, než myslí, v člověku vůbec není, nýbrž že dosud není jsouncem „v uskutečnění“ či „co do uskutečnění“ (ἐνεργεία).

Toto tvrzení by v zásadě bylo možné vztáhnout jak k aktivní, tak k pasivní stránce rozumu. V prvním případě by „uskutečněním“ byla činnost (obdobně jako „uskutečněním“ schopnosti ohřívát je ohřívání, *Met.* V,15,1021a15–18). Aristotelés má však na mysli druhý případ, na daném místě hovoří o rozumu trpném. Svě tvrzení záhy zopakuje (tentokrát s výrazem ἐντελεχεία) a připojí přirovnání trpného rozumu (jenž dosud není jsouncem „co do uskutečnění“) k „nepopsané tabulce“ (*De an.* III,6,430b33–a1). Tabulka jistě nevzniká až tím, že je její pasivní potenciál „uskutečněním“ nápisem! V obou případech se „uskutečněním“ míní uplatnění rozumové schopnosti, nikoli už sama její původní existence či přítomnost.

Říká-li Aristotelés, že rozum není jsouncím co do uskutečnění, dokud nemyslí, jedná se o paralelu ke konstatování, že uskutečněním (ἐνεργεία) zraku je vidění (*De an.* III,2,426a13–14). Zrak dítěte narozeného ve tmě již existuje, jen se neuplatňuje. Podobně rozum v nás existuje předtím, než se do něj „vepsaly“ první inteligibilní formy (jako ona „nepopsaná tabulka“).

Je pravda, že pokud by byl rozum v každém ohledu totožný s myšlením, pak by v nás nemohl být nijak přito-

men, dokud by nepoznával. Aristotelés však, pokud vím, nikde neříká, že by náš rozum byl totožný s myšlením. Pouze ohledně intelektu prvního hybatele prohlašuje, že rozum i myšlení jsou totožné s tím, co je myšleno (*Met.* XII,9,1075a3–5). Říká-li však v antropologickém kontextu o *činném* rozumu, že jeho podstatou je „uskutečnění“, ἐνεργεία (*De an.* III,5,430a18), má na mysli aktivní, ne-receptivní povahu jeho uplatnění, kterou se tento intelekt liší od rozumu pasivního a receptivního (právě toto rozlišení je tématem dané pasáže). I kdybychom však výrok četli ve smyslu totožnosti lidského rozumu se svou činností, neměli bychom jej brát o nic doslovněji než (příbuznou) tezi, že „duše je vším“ (*De an.* III,8,431b20).

Karel Thein nakonec uvádí na scénu věkovité a, jak poznamenává jeden z interpretů, možná neřešitelné² vykladačské dilema, zda je osvěcující „činný rozum“ transcendentní a božskou skutečností „nad námi“, nebo součástí naší vlastní duše (282–285). Autor přichází s vlastním, nepříliš zřetelným interpretačním návrhem: aristotelský činný rozum je podle Theina „myšlení totožné se svým předmětem“, které sice „musí předcházet“ jakémukoli úkonu našeho rozumu (286), avšak „určitého obsahu“ pro nás tato skutečnost nabývá až „teprve jako *naš* rozum“ (285). Ačkoli pro nás toto myšlení – na rozdíl od diskursivního uvažování – zůstává v určitém smyslu „neprůhledné“, ačkoli je „nemáme ... plně ve své moci“, přesto se rozumu „blížíme“, máme si

² „Nalézt řešení, které by bylo jak textově, tak i filosoficky uspokojivé, je nesnadné, tak nesnadné, až mám podezření, že je to nemožné.“ M. J. White, *The Problem of Aristotle's 'Nous Poiêtikos'*, in: *The Review of Metaphysics*, 57, 4, 2004, str. 739.

jej „osvojit“, máme na něm dokonce již „účasť“ (286).

Pokusím se nyní Theinovo pojetí aristotelského rozumu vlastními slovy shrnout (tedy pokusím se interpretovat interpreta). Rozum je oblast pravdy a poznání, která není naším výtvorem, avšak zároveň je vždy naším úkolem a naší vlastní možností jí – byť neúplně – dosahovat, stávat se místem jejího uskutečňování. „Náš“ lidský (nazíravý) rozum je pak „účastí“ na rozumu jakožto „myšlení totožném se svým předmětem“, které na jedné straně předchází jakýmkoli našim rozumovým úkonům, avšak které se na druhé straně artikuluje právě jen v nich. K tomuto účastenství (tj. k „našemu“ rozumu) je zaměřena již naše anatomie a fyziologie, vzniká však až na základě postupného rozšiřování naší zkušenosti související se smyslovostí. Tak se onen „rozum“, který nás v nějakém, neupřesněném, smyslu přesahuje, postupně realizuje v nás, a jinde jen skrze naše jednání.

Jistě jsou přípustné pochybnosti, zda je tato myšlenková črta skutečně Aristotelova. Ten spíše zařazuje rozum (*νοῦς*) – jedním dechem spolu se smysly – pod pojem schopnost (*δύναμις*, *De an.* III,3,428a2–5). „Rozum je nehmotná schopnost“ (*ἀνευ γὰρ ὕλης δύναμις ὁ νοῦς*, *De an.* III,4,430a7–9), říká dále antický myslitel, přičemž schopnost či mohutnost u něj rozhodně neznamená pouhou možnost. Aristotelská *δύναμις* není obecně vzato možnost, ale – aktivní či pasivní – schopnost, ve které se nějaké

možnosti zakládají.³ Lidským „rozumem“ tak Aristotelés nemíní naši účast na inteligibilní sféře, nýbrž naši reálnou schopnost, jež nám takovou účast umožňuje. Tolik má opozice.

Zároveň však zůstává pravdou, že k jednoznačnosti mají Aristotelovy texty o rozumu daleko, samy o sobě byly vždy otevřené mnoha různým, někdy vzájemně protikladným interpretacím. A dodal bych, že staří myslitelé nepotřebují být jen historicky přesně tlumočeni a opakováni, nýbrž mohou nás též inspirovat k současným, a třeba i diskutabilním pohledům – jako je tomu v případě Theinovy výsledné vize rozumovosti.

Pokud bych tedy měl knize něco vážně vytknout, byla by to spíše občasná nesrozumitelnost. Jako příklad mohu uvést již její první větu, podle níž jsou konkrétní živé bytosti „určující podobou skutečnosti“ (9). Co je zde „určující podoba“? Jaké „skutečnosti“? Stejně tak se můžeme ptát, jak přesně chápat rozum, resp. myšlení totožné se svým předmětem – myšlení, které sice předchází našim lidským rozumovým úkonům, ale přitom „nabývá určitosti“ až v nich (285–286). V autorův prospěch nicméně dodám, že různé čtenářské obtíže mohly souviset s jeho sklonem předem „dekonstruovat“ příliš jednoznačné a schematické interpretace a že navzdory místy až záhadnému stylu je kniha celkově informativní, svým způsobem poutavá a navíc originální.

David Peroutka

³ Aristotelés nehovoří ani tolik o možnosti, jako spíše o „možném“ (*Met.* Δ, kap. 12, sv. *Met.* Θ): možné (*δυνατόν*) je něco vždy jen díky již existujícím schopnostem, pasivním i aktivním. Podrobný výklad viz D. Peroutka, *Aristotelské pojetí možného*, in: *Studia Neoaristotelica*, 6, 2, 2009, str. 265–289.